

København

Dansk Bibelinstitut

KEA

Undertegnede

..... Mogens Sørensen

der har forfattet nærværende emneopgave / ~~speciale~~ (streg over)

..... Døden og Opstandelsen /
..... Grundtvigs Salmefigtning.
.....

af hvilket et eksemplar arkiveres på Dansk Bibel Institut

A) ☒ giver hermed min tilladelse til at; eller

B) ☐ ønsker at blive kontaktet før

der citeres i opgaver / publikationer, dog under den forudsætning;
at forfatterens navn samt afhandlingens titel og årstal opgives.

Der er derimod ikke med denne erklæring givet tilladelse til at
afhandlingen - eller dele deraf - gengives på tryk.

C) ☐ ønsker ikke at der citeres fra afhandlingen.

I øvrigt finder lov nr. 158 af 31/5-1961 om ophavsretten til
litterære og kunstneriske værker anvendelse.

..... København den 11 / 4 1986
Underskrift

Evt. kontaktadres.

.....

Emneopgave i kirkehistorie

Døden og Opstandelsen i Grundtvigs
Salmedigtning.

Mogens Sørensen.

INDHOLDSFORTEGNELSE.

	side
1. Indledning -----	1
2. Romantikens filosofi -----	1
2.2. Adam Oehlenschläger -----	3
3. Grundtvigs syn -----	5
3.1. Udviklingslinier hos Grundtvig -----	6
3.2. "At sige verden ret farvel"-----	10
3.3. "Som dug på slagne enge" -----	16
4. Afslutning -----	18
Noter -----	19

1. INDLEDNING.

N.F.S. Grundtvig stod hele sit liv i en modsætning til romantiken. Dette fremgår særlig af det centrale emne, som denne opgave drejer sig om, nemlig Grundtvigs syn på døden og opstandelsen i modsætning til romantikernes udødelighedstro.¹⁾ Det er i virkeligheden den samme modsætning, som vi møder i de oldkirkelige kirkefædres polemik imod gnosticismen: Den kristne helhedsforståelse af mennesket kontra platonismens sjæl-legemedualisme i den hellenistiske version. Jeg vil i denne opgave først se lidt på romantikens filosofi især hos en samtidig dansk digter, Oehlenschläger, og derefter kommer så en redegørelse for Grundtvigs syn med salmehenvisninger og så en gennemgang af to kendte salmer om døden.

2. ROMANTIKENS FILOSOFI.²⁾

Romantiken opstod i slutningen af det 18. årh. som en reaktion mod oplysningstidens fornuftstro. Der findes flere filosoffer og retninger. Vi vil her koncentrere os om Schelling, da han via danskeren Heinrich Steffens prægede den danske romantik.

Fælles er dog, at de har grundsynet fra den gammelgræske platonisme, som kendetegnes ved trang til monisme, enhed og harmoni. Derfra har den også det idealistiske verdensbillede: den egentlige, virkelige verden er ideernes verden bag den ydre sanselige verden,³⁾ som er ét med guddommen (ikke en personlig, antropomorfistisk Gud!). Det er fra denne verden, at menneskesjælen er faldet og kommet i legemets fængsel.

Schelling (1775-1854) fordybede sig i sin studietid i teologi (religionshistorisk læsning af Bibelen), filosofi (især Platon og Leibniz), historie (han begejstres af det gamle Hellas) og sprog.⁴⁾ Af den nyere filosofi griber han af Fichte, og efter et par skrifter om naturfilosofi ansættes han som professor i Jena 1798-1803, hvor en kreds af unge romantikere samler sig om ham.

Som andre romantikere har han en trang til at erkende tilværelsen ud fra ét princip, det absolutte, guddommelige,⁵⁾ og da han vil være altfavnende, ser han tilværelsen som én organisme i én skabende udvikling, hvor alle modsætninger vil gå op i en højere enhed, nemlig når de når til det absolutte, den uendelige verden.⁶⁾ Naturen anses for at være åndens udviklingshistorie, og dermed er ånden naturens inderste bevæggrund.

Dog er det kunsten, der for Schelling giver den højeste tilværelsesforklaring. I kunstnerens geni mødes det bevidste og det ubevidste, natur og ånd er en enhed der. Natur og ånd, realt og idealt, objekt og subjekt, alt er fremtrædelsesformer for det absolutte.

Hans ideverden udvikler sig til at blive mere og mere religiøs, det absolutte bliver mere og mere lig med Gud i hans sprogbrug, det er der, hvor alle modsætninger bliver ét. Det er det, som sjælen (det guddommelige i mennesket) attrår at skue. Den sanselige verdens tilsynekomst er en gåde, som Schelling lader stå uløst.⁸⁾

Senere⁹⁾ hævder han den gamle lære om uskyldstilstanden, faldet og lutringen, hvor han forklarer den sanselige verden som "en Fjernelse, det Frafald fra det Absolutte."¹⁰⁾ Derfor denne dobbeltbetragtning af tilværelsen: på den ene side det absoluttes spor, på den anden side en stor udsondring af negativitet, hvorfra sjælen længes efter udfrielse. I pagt med al anden romantik bliver sjælen her legemets fange og længes efter forløsning.

Det heraf følgende syn på døden må også blive platonistisk:¹¹⁾ sjælen er udødelig og befries ved den legemlige død. Selv om udødelighedstanken ikke er så fremtrædende som i rationalismen,¹²⁾ så er princippet det samme.¹³⁾ Gudsopfattelsen må siges at være panteistisk.

2.1. ROMANTIKKEN I DANMARK OG DEN FOLKELIGE

OPFATTELSE AF DØDEN.

Heinrich Steffens hører Schelling i Jena og begejstres. Ved en række forelæsninger i København 1801 bringer han romantiken til Danmark og danner en kreds af digtere omkring sig i Bakkehuset.¹⁴⁾

Den danske romantisks syn på det eskatologiske fremstiller Scharling sådan:¹⁵⁾ "I den romantiske religiøsitet ---- er det eskatologiske motiv i endnu højere grad end i rationalismen ude af synskredsen ---- evigheden er her på jorden i den frommes oplevelse ----. En genklang heraf har vi hos Sibbern i *Gabrielis' Breve*: Det kommer egentlig an på, at man allerede her har den *udødelige leven*; (egen fremhævelse) for så lever man også for den. Den, der først lever for det, som hverken Rusten kan fortære eller Møllene æde, han lever frejdig, frisk og fri og lever en *udødelig leven* (egen fremhævelse). I Novalis' åndelige sange drejer alt sig om *Døden som Indgang til Livet, Sjælens hjemgang til Faderen* (egen fremhævelse), også her er intet af et eskatologisk islæt." Citat slut.

Højrup¹⁶⁾ giver en fremstilling af samtidens folketro, hvor han taler om rationalismens nøgterne og romantikens følelsesfulde syn på døden, der finder sit udtryk i den meget brugte gravskrift: "O venlige Grav, i din Skygge boer Fred, din tavse Indbygger af Sorgen ei veed."¹⁷⁾ Hele folkereligiøsiteten - med rod i rationalisme og romantik - anså sjælen for i sig selv at have den udødelige leven, som den befries til ved legemets død. Vi skal se lidt på en samtidig digter.

2.2. ADAM ØEHLENSCHLAGER.¹⁸⁾

Romantikens digterkonge havde en rationalistisk-religiøs baggrund, men blev romantiker ved Steffens forelæsninger på Bakkehuset, og fik som romantisk digter gennembrud med Guldhornene. Hans religiøsitet er karakteristisk for samtiden. Vilhelm Birkedal karakteriserer det på denne måde:¹⁹⁾ Øehlenschläger var et fromt Gemyt, han kunde ikke undvære en levende Gud til fader, kunde ikke undvære Troen på en Forsyns-Styrelse og Sjælen Udødelighed. Hans Kristendoms-Opfattelse var derimod vistnok præget af den foregaaende Tids fattige betragtning af Underet og Kristi Personlighed i det hele. Ikke saaledes, at han ej som Skjald var i stand til at udstyre sit Kristus-Billede med anderledes straalende og rige farver, end det Attende Aarhundredes graa Prosa var i stand til; han bar en dyb Ærbødighed for Herren og havde en uskrømtet Kjærlighed til Ham. Men synderlig ud over et Syn paa Ham som Menneskeslægtens store Lærer og ideale Mønster kom han neppe." Citat slut, egne fremhævelser.

I et brev til Grundtvig skriver han selv²⁰⁾: "Hvordan vi end betragte den christelige Aabenbaring, saa kan man dog ikke andet, end efter dens egen Aand, ansee den for det evigt Guddommelige, der blev tilsyne i Tiden paa en sandselig Maade; det var Gud, der blev Mand, Aanden, der blev Kiød, og boede iblandt os. Det Guddommelige maae vi betragte som Uforanderligt; men det Sandselige, det Menneskelige er for Tiden, og maa forandres med den, Istedet for nu altid at holde sig til det Christusbillede, saaledes som den historiske Bibelefterretning giver os det, søger Digteren at forene Christi Aand med flere Billeder. Dette er hans Væsen, og uden dette er der ingen Digterkunst. Citat slut. Her finder vi igen dualismen mellem legeme og sjæl henholdsvis for tid og evighed. Heraf følger en næsten gnosticistisk opdeling af Kristi natur: Kristi Ånd lever nu og må iklædes nye farver og billeder af digteren,²¹⁾ men den i kød inkarnerede Kristus er uden betydning, for han hørte den sanselige verden til.

Af særlig betydning er digtkredsen Jesu Christi gentagne liv i den aarlige Natur²²⁾ med den romantiske naturmystik. 1. digt er Kristus som en ide, der genføder naturen igen og igen: "Hvert aar, naar Taagerne flygter hen, da fødes det lille Barn Jesus igien --- " I de flg. digte er de fra juleevangeliet kendte personer symboler på naturfænomener.²³⁾ "Fristelserne i Ørkenen" er nærmest polemik mod den rationalistiske fornuftstro.²⁴⁾ "Jesu Lære" er taget fra Bibelen, hævder Malling.²⁵⁾ Det er ganske vist en parafrase af Bjergprædiken (Mt.5-7), men går vi til sidste vers finder vi igen naturmystikken: "Kierlige sjæl! ak lad min natur dig henrive! Luk dine Øjne for Tant og lad luk-

Sjæl! ak lad min Natur dig henrive! Luk dine Øjne for Tant, og lad lukte dem blive, --- Da skal din Aand Bryde sit jordiske Baand, Svinge sig højt imod Himlenes hvælvede Bue."²⁶⁾ I den sidste "Jubel-Hymnus" hedder det afmytologiserende "Jesus er det Gode, Det kan ey forgaae"²⁷⁾ Jesu opstandelse tolkes som det gode, guddommelige, der aldrig forgår. Det heraf følgende syn på døden finder vi i det digt, som har fundet sig en plads i vores salmebog.

2.2.3. LÆR MIG, O SKOV, AT VISNE GLAD.²⁸⁾

Den er egentlig ikke en salme, den kom ind i salmebogen som følge af en folkelig kærlighed. Den stammer fra fortællingen "Eremitten" fra 1813. I denne fortælling²⁹⁾ drager to børn ud for at finde deres far. Han er død, og de møder ligtoget, der synger digtet. I et brev til børnene skriver han: "Følger jeg ikke naturens krav?" Dermed er tonen an-givet.

De tre første vers er en anråbelse af 3 naturfænomener, først i v. 4 henvender han sig til Kristus. I lyset af førnævnte digtkreds er de to ting det samme, han er nærmest bare et symbol på den panteistiske guddom. Han giver så i naturbilleder Åndens Kristus farver, jvf. det før citerede brev.

Vers 1: symbolikken er klar i dette vers:³⁰⁾ træerne synes om efteråret at dø, men har livskræfter i sig til at leve igen til foråret. Således lever menneskets udødelige sjæl i evighedens sommer, ét med den panteistiske Gud.

Vers 2: det har en parallel i digtkredsen. Det synes at være symbol på beskuelsen af det guddommelige i naturen, digtningen O.s.v., som forædler sjælen allerede her og nu.³¹⁾

Vers 3: sommerfuglepuppen er her for mig at se sjæl-legemedualismens symbol. Legemet hindrer sjælens vingefang, og ved døden flagrer sjælen ud af puppen, legemet.

Vers 4: Endelig Kristus selv, tiltalt Mester, Lærer - som biskop Mynster rettede til Herre, Frelser³²⁾ - 1.linie passer med digtkredsen: han smiler i skyen, i den af ham genfødte natur som et panteistisk symbol. "Haabets grønne Flag" alluderer med skoven i vers 1. Det mærkelige udtryk "at tvinge Sorgen" viser, at der bor en vis dødsangst i digteren. Den skal undertvinges, holdes nede, der er intet at sørge over i døden.³³⁾

Sidste vers er et ønske om, at hans familie må finde hans gravsted. Og i det mindste eje ham der.

Det er altså i naturlyrikkens farver tidens folketro. Kristologien og liv-dødopfattelsen er nært forbundne. Det er ikke den legemligt op-

standne og den historiske Jesus, men åndens Krisyus, som viser os Gud, abstakt og uhåndgribeligt. Lige så abstrakt og uhåndgribeligt og idealistisk er sjælens udødelighed og dens forening med det absolute.

3. GRUNDTVIGS SYN.³⁴

Den elementære forskel er, at Grundtvig tror på legemets opstandelse og ikke på sjælens udødelighed. Det er lærerigt at se de rettelser, som Grundtvig lavede som et kompromis, da han i 1845 lavede Prøveheftet. Det er den skikkelse, vi kender den i i dag.³⁵) Der er først 1,2: "at tænke trods det gule blad" han prøver her at sige, at træet ikke er glad for at falme, som vi ikke er glade for at dø, døden er ond. Han prøver på at gøre det til et opstandelsesbillede, men litterært er det at gøre vold på digtet, for træet er ikke dødt, det er bare i vinterdvale. Det viser noget om den gode Grundtvigs syn, som uddybes senere.³⁶)

1,4: "Da Livets Træ," det er et typisk udtryk for Grundtvig, hentet fra omtalen af Paradiset i Bibelen.³⁷) I stedet for det absolute gøres det til det konkrete paradis som vi skal se efter opstandelsen,

2,4: "Mens alt," den er knap så klar. Måske vil Grundtvig give det indtryk, at døden ikke i sig selv er indgang til livet, men at det er på trods af døden, at vi skal leve evigt.

2,5: "Evigt," dette er Myndsters rettelse ved udgivelsen af tillægget til Evangelisk-Kristelig Salmebog, som Grundtvig overtog. Hvor Oehlenschlägers formulering antyder skønheden i det panteistisk guddommelige, taler dette udtryk om Paradisets evighed.

2,6: "Hisset," også af Mynster. Digterens eget udtryk kan tolkes dennesidigt (det var typisk for romantikerne, at de slog på, at vi havde det allerede nu), men med dette ord bliver det rent hinsidigt forstået.

3,2-6: "At Liv udvikles kan i Skjul,

Til det sig brat opsvinger!

Mit Støv, naar det hos Orme boer,

Skal vente da, i Sorten Jord,

Paa gyldne Purpurvinger!"

Igen halter billedet, da puppen ikke er død, men i dvale. Det er igen et forsøg på at gøre det til et opstandelsesbillede. Selv i graven er livet på vej. Efter opstandelsen svinger man sig op i frihed og evigt liv, som også er legemligt - det skal vi se senere.

4: Lær mig, min Frelser, Jesus Christ!

At smile, som du smiled hist,

I Sky, høit over Sorgen,

Da trindt det klang fra Engle-Kor:

Langfredags Bitterhed var stor,

Men sød er Paaskemorgen!"

En radikal ændring, han prøver at historisere det. Det ses i linie 3, der antyder himmelfarten, og datidsformen "smiled" viser, at han sås i sky dengang, ikke nu, som panteistisk naturmystik hævder. Meningen med de to sidste linier er formelt den samme, bare med andre ord. De er ændret for at lave et rim til "Engle-Kor." Ordet "sød" skal være en modpol til "Bitterhed." I den nye kontekst er det Jesu død og opstandelse (som de dødes opstandelse hænger sammen med), der omtales, hvor det i Oehlen-schlägers digt nærmest er et billede på eremittens død og hans sjæls frigørelse.

Selv om Grundtvig har forsøgt at kristianisere den, så er det stadig naturfænomenerne, der har overvægt.³⁸⁾ Men ændringerne er en tydelig demonstration af forskellen: for Grundtvig er det evige liv i Kristus som den opstandne - skænket i vores dåb, "Med Ham vi alle døde

I Daabens dybe Flod,

Med Himlens Morgen-Røde

Nyfødte vi opstod.³⁹⁾

I dette lille vers ser vi, at vi allerede har opstandelsen her og nu i dåben. Der er en spænding her hos salmedigteren mellem et allerede og et endnu ikke. Her er det allerede i dåben, men senere skal vi se, at han også ser det i den folkelige og åndelige vækkelse. Men stadigvæk ser han en konkret hinsidig verden.

3.1. UDVIKLINGSLINIER HOS GRUNDTVIG.⁴⁰⁾

Da Grundtvig i sin latinskoletid blev grebet af rationalismen, er der ingen tvivl om, at han i pagt med denne har forstået liv og død moralsk-etisk. Men en lille optegnelse af ham fra denne tid viser, at han har været præget af en vis dødsangst:⁴¹⁾ "Jeg er fuld af Mismod, mine Sjæls og Legems Kræfter synes at være hensvundne som ved Berørelsen af en undergjørende Talisman. Det mørkner, Jeg sidder ene. --- Døden staar malet for mit Øye, men ak, ey svæver den i disse Øjeblikke for mig som en mild Befrier fra Forgængelighedens Baand, nej, som en tilintetgørende Knuser." Allerede her ser vi mismod hos ham, og da kan han ikke længere på rationalistisk vis se døden som en befrier.

Men fra Egelykke-tiden finder vi flg. optegnelse:⁴²⁾ "Vist maa man foretrække evig Død for et Liv, hvis Salighed Man kun tør Ahne, og hvis Ulykker Man kun følte. Men dog, Jeg føler i mit Indre en Trang til Liv, stærk som, ja, var det muligt, selv stærkere end Trangen til Kjærlighed." Her er der trang til liv efter romantisk lære; men studiet af de nordiske myter får ham hurtigt til at tænke i andre baner. I stedet for romantikens monisme, får han her et dualistisk tilværelsessyn: kampen mellem livets og dødens magter. Dermed åbnes han for evangeliets dualisme. Men først efter gennembrudet i 1810 sker der en afklaring. I sin kriseperiode læser han Kingos og Luthers salmer, og i Bibelen især GTs salmer og profeter. Ved læsningen af disse kommer han frem til, at han ikke selv kan overvinde egoismen og dermed døden. Døden er for Grundtvig nu adskillelsen fra Gud. Den organiske død er nærmest bare en følge af dette. Men derfor kan han

ikke have et positivt syn på den. I en gravsalm fra 1824 skriver han de følgende to vers:⁴³⁾

Ak! naar da synke hænder	Ja, blomstred for de Døde
Hvis Daad var Ære værd,	Ei haab paa Gravens Rand,
Hvor Levnedsløbet ender	Og straaled Morgen-Røde
Sig med en Jorde-færd	Ei did fra Livets Land,
Ak, da vi maae vel klage	Da maatte lydt vi græde,
Begræde Støvets Kaar,	Hver Gang vi skulde saa,
Om end den Ædles Dage	Som nu til Jorden stæde,
Forsølvede hans Haar!	En ædling af de Faa!

Kun i Kristus ved den Helligånd er det muligt at overvinde døden:

Men Ham, til Hvem alt Spæde,
Vi bares i vor Daab,
Forbød vor Samfunds-Kjæde
At sørge uden Haab ---⁴⁴⁾

I en anden gravsalm fra samme år hedder det:

Ja, Ordet, som skal evigt blive,
fordi af Jord det ei oprandt,
Det holdt sin Tjeners Sjæl i live,
Saa han ei Døden overvandt,
Til ham kom Det fra Oven ned,
Som blomstrer i al Evighed.⁴⁵⁾

Det er en indsigt, som præger Grundtvig resten af livet og som stiller ham overfor valget mellem Dødsriget eller De Levendes Land.

Nogen centrale begreber: Sjæl forstår han som bevidsthed om at være til som selvstændig person. Ånd⁴⁶⁾ er tilknytningen mellem mennesket og den usynlige verden, opstået ved ordet, talen. Liv er at leve i fællesskab med Gud og næsten, som vi er skabt til. Død er den altid nærværende magt, der ødelægger dette fællesskab. Det står i modsætning til romantikens individualisme, og det er præget af en gammeltestamentlig forståelse af livet som det sted, hvor Gud åbenbarer sig. Det ses især i flg. vers fra en kendt salme:

Jeg kiender et Land,
Hvor Haaret ei graaner og Tid har ei Tand
Hvor Solen ei brænder og Bølgen ei slaaer
Hvor Høsten omfavner den blomstrende Vaar,
Hvor Aften og Morgen gaae altid i Dands
Med Middagens Glands!

O, Kiærligheds Aand!

Lad barnlig mig kysse din straalende Haand
 Som rækker fra Himlen til Jorderigs Muld,
 Og rører vort øje med fingre som Guld,
 Saa blaalig sig hæver bag buldrende Strand
 Det deilige Land!

O, Vidunder-Tro!
 Som Slaaer over Dybet den hvælvede Bro,
 Der Iis-Gangen trodser i buldrende Strand
 Fra Dødninge-Hjem til de Levendes Land.
 Sid lavere hos mig, du høibaarne Giæst!
 Det huger dig bedst!

Letvingede Haab!
 Gudbroder! gienfødt i den hellige Daab!
 For tidender gode, for Trøsten du gav,
 Lad saa mig dig takke, at Glæde jeg seer,
 Naar Haab er ei meer!

O Christelighed!
 Du skiænker vort hjerte, hvad verden ei veed.
 Hvad svagt vi kun skimte, mens Øiet er Blaat,
 Det lever dog i os, det føle vi godt,
 Mit Land, siger Livet, er Himmel og Jord,
 Hvor Kiærlighed boer!⁴⁷⁾

Det fremgår af flere steder i denne salme, at det evige liv begynder allerede her og nu. Han betragter ikke som pietisterne denne jord som en jammerdal. "Han vender sig her som sidenhen mod alle pietistisk prægede forsøg på at gøre det hinsidige skønt ved at nedvurdere livet her eller ville tvinge himmelen til at åbne sig ved at kaste smuds på jorden (Erik Rostbølls udtryk i "Og hanen galede anden gang")." ⁴⁸⁾

Sammenhængen mellem det hinsidige og "her og nu" fremtræder klart efter 1825. Det hanger sammen med hans nye kirkesyn og den deraf flg. forventning om fornyelse i kirken. Himmelen er ikke bare genstand for håb og længsel, men den gribes i menighedens samling omkring dåben og nadveren. Derfor finder vi i flere af hans salmer fra denne periode steder om Jesu komme til menighedens forsamling udtrykt med ellers udpræget eskatologiske udtryk.

Ja, Han kommer, hist som Morgengry
 Rødmer, lysner det saa blidt i Norden,
 Brat vi se Ham i en Rosensky
 yndefuld hensvæve over Jorden;
 Hvo Ham møder paa hans Konge-Vei
 Liv og Lægedom forfeiler ei.⁴⁹⁾

Og hvad er det man skimter	O see, nu falder taagen
Mod Nord i Havets Egn?	Paa hævet som et Speil!
Det gennem Taagen glimter	O, det er Ham lysvaagen
Som Guddoms-Mandens Tegn!	Det aldrig kan slaae fejl! ⁵⁰⁾

Men, som Scharling med rette påviser,⁵¹⁾ så forstærkes den eskatologiske forventning hos digteren i denne periode. Han ser en kontinuitet mellem denne verden og den kommende. Dette tolker Seidelin sådan, at han var en mand, der havde mange strenge at spille på.⁵¹⁾ Snarere skal det tolkes som Scharling, at det en logisk følge af Grundtvigs opfattelse: denne jord er god, den skal genfødes og nyskabes ved parousien.

Følgelig er opfattelsen af opstandelsen også legemlig, og Jesu opstandelse forstås legemligt og historisk. I en påskeprædiken fra 1845 hedder det: "Ja, m. V., Gud lad os aldrig noget Øieblik tvivle derom, at Vorherres Jesu Christi Opstandelse af Graven var i alle Maader sand og virkelig, saa det var ingen Lignelse, ingen Drøm, intet Spøgeri og Genfærd, men Gerning og Sandhed, saa Apostlene, som de har vidnet, ikke blot saa den opstandne for deres Øine, men folde paa ham med deres Hænder, aad og drak med ham, efter at han var opstanden fra de Døde. ---- Alt hvad man derfor kan og vil fortælle os om den Korsfæstedes opstandelse, som ikke er legemlig men aandelig at forstaae, det maae vi altid betragte som en Fornægtelse af den Christne Tro og en Spot mod vort Christelige Haab ---"⁵²⁾

Opstanden er den Herre Krist,
 Med Kiød og Ben for sandt og vist.⁵³⁾

De troendes opstandelse er lige så legemlig som Kristi opstandelse, og dog sætter han den i en forbindelse med en sjæleopstandelse her i tiden. I SV I 309 hedder det i strofe 1:

Vaar i Guds Rige, velkommen paany!
 Sjæle-Opstandelsens liflige Time!

Det er tydeligvis kirkens fornyelse, som der sigtes til. Den beskrives så i naturbilleder i strofe 1-3. I strofe 4 spørges der:

Varsler Du saa for den yderste Dag
 Evigheds-Fryd under Øjeblikks smerte

Evigheds-Fryd under Øjeblikks Smerte

Haabets Triumf under Vantroens Hyl?

Det spørgsmål bekræftes i strofe 5:

Ja, naar du dages, du Evigheds-Vaar!

Legemsopstandelsens liflige time.

Her ser vi en klar sammenhæng mellem sjæleopstandelsen her i tiden og den hinsidige legemsopstandelse. I forlængelse heraf lyder strofe 6:

Lykkelig, hvo med de Første opstår!

Han ingenlunde skal dø med de Sidste,

Sjæl, som har oplevet Evigheds-Vaar,

Ei skal sit Liv men sit Fængsel kun miste,

Flyver fra Vintren som Storken i Høst!

Dette vers er inspireret af Ap. 20,1-6. Grundtvig er ikke kiliast, som Svendsen hævder,⁵⁴⁾ han venter en kommende ny jord, men ikke et nuværende jordisk fredsrike. Men han tolker det i Ap.20 nævnte "første opstandelse" som en sjæleopstandelse, og dem, der har del i den, vil også få del i legemsopstandelsen.

Vi kan heraf se, at for Grundtvig er der ingen modsætning mellem et "her og nu" og det hinsidige. De hænger sammen. I det følgende vil jeg gennemgå to ret kendte salmer, som viser noget om digterens opfattelse af den legemlige død og opstandelsen.

3.2 AT SIGE VERDEN RET FARVEL.

I perioden 1844-46 bliver det personligt aktuelt for Grundtvig af to grunde:⁵⁵⁾ 1. Han deltager i Roskilde Konvents salmebogskommision, hvor han diskuterer berettigelsen af Oehlenschlägers salme, og han må gå på kompromis ved hjælp af de i denne opgave gennemgåede rettelser. 2. I sommeren 1844 gribes han af det andet sindssygeanfald (depression) hvori han er bange for at dø. Det er det, som danner baggrund for hans kernesalme om døden, som vi skal kigge nøjere på. Det må siges at være den mest subjektivt farvede af hans salmer, den er præget af hans egen dødsangst og kampen mod den.

Den udkom først i en version på 6 strofer i Psalme-Blade til Kirkebod i 1843 (findes nu i SV III nr. 279). Disse blade blev lavet, da han ved sit embede i Vartov følte sig bundet af Evangelisk-Kristelig Salmebog, og i starten af året var der kommet et tillæg, som han ikke var helt tilfreds med. Hans komitéarbejde for et nyt og bedre tillæg førte i 1845 til Prøveheftet, hvor den version, som vi kender fra vor salmebog i dag på 9 strofer, er med.⁵⁶⁾

I SV er den anbragt før Oehlenschlägers digt⁵⁷⁾, og efter ældre salmer, som ifølge notebindet har udtrykt udødelighedstro oprindeligt.

Nu følger så en gennemgang af salmen vers for vers.

Vers 1: I dette vers hævder Grundtvig det stik modsatte af sin samtids syn. For ham er døden en fjende, og uanset alder er det svært at sige farvel til verden.⁵⁸⁾ Det kan kun læres på en måde: ved at Jesus er i sit ord. Der står altså ikke, at det er umuligt, men at kun én mulighed findes.

De fleste gennemgange er enige om, at den er et spark til Oehlen-schläger p.gr. a. linie 4. Hovedordet i "Lær mig, o skov, at visne glad" er "lær," som hvert vers begynder med. Med linie 5 understreges det, at kun Jesus (og ikke skoven, puppen eller trækfuglen) kan lære os det. Og udtrykket i "sige verden farvel kan forstås som en modsigelse af romantikens syn på verden som uvirkelig og ideernes verden som den egentlige virkelige verden.

Kun Stevns hævder, at det er et sagn,⁵⁹⁾ for Grundtvigs digt er skrevet med chorjambe, Oehlenschlägers med jambe. Han ser det snarere som det modstykke til Kingos "Klar op, mit hjerte, Sind og Sjæl" (efter Fenger: Kingo nr. 72). Han analyserer Grundtvigs omarbejdelse af denne og finder mange af de samme tankerækker som i nærværende salme. Stevns ser her en væsentlig modsætning til Kingo, der ellers var hans forbillede: Kingo ser til graven, Grundtvig ser igennem den.⁶⁰⁾ Trods denne væsentlige forskel og forbindelse vælger Uffe Hansen alligevel Ludwigs' traditionelle tolkning.⁶¹⁾ Men det taler den historiske sammenhæng nu også for at gøre, ligeledes stikordsforbindelsen "lær," men det hindrer ikke, at Stevns nok har set noget væsentligt.

Stevns tolker de sidste to linier sådan:⁶²⁾ "Kristus er Ordet, der skaber, hvad det nævner, saaledes at det Ord, der tales til trøst, er trøst, det, der tales til Frelse, er Frelse. Gennem det Ord vil Digteren tvinge sig Frelse til, og Salmen fører selv Bevis for, det lykkes ham. Til sidst bliver Ordet Kød og tager Bolig hos ham. Digtet udspringer af Dødsangst, men gennem Stroferne overvindes Angsten, indtil Døden er besejret i det levende Ord. Dog sker dette ikke, før der er boret til Bunds i hjerteskrærende Sjælekval overfor et Dødsrige, der ligger ikke langt fra det, Hermod besøgte, da han skulde hente Balder.

Balder kom ikke tilbage, Grundtvig føres frem af en Ven, som kender Vejen ikke blot ind i, men gennem Graven. Til denne Ven er Ordene direkte henvendt som Bøn." Citat slut.

Denne typiske kontrast til Grundtvig er typisk, men det må ikke glemmes, at den også findes i GI.⁶³⁾

Det hævdes af Høirup,⁶⁴⁾ at Grundtvig moddigter tidligere tiders sal-

medigtningstradition, f. eks. Brorson, der forkynder døden som befrielse. Spørgsmålet er, om der er nogen modsætning. Vi finder hos vores digter også flg.:⁶⁵⁾ Det er jo kun en liden Stund,

Så er vor Strid til Ende,
Og Døden er jo kun et Blund,
Som vi fra Søvnens kiende.

Sørger ei for dem, der sove
Med Guds fred i Gravens Skiød!
De paany skal Herren love,
Takke høit for Hvile sød ---⁶⁷⁾

Det, digteren taler om i nærværende salme, er øjeblikket før den fysiske død indtræder, jeg tror næppe han er uenig i, at den døde er hos Frelseren, for Grundtvig er det mest som en søvn.

Med venner i Guds Bolig,	Vort Kors er uden Jammer,
Vor Aand da skifter Ord,	Vor Død er uden Brodd,
Om Kors og Død fortrolig,	Vor Grav et Sove-Kammer,
Om Seng i sorten Jord!	Og Herrens Liv vort Lod! ⁶⁸⁾

Vers 2: Åbent og ærligt bekender digteren, at selv om han ofte har fundet trøst hos Jesus, så er det tungt at dø. Det medfører angst og sorg. Vi ser også her det for Grundtvig typiske, at han indvæver bibelvers i hinanden. Her er det fortællingen om stormen på søen, hvor disciplene frygter bølgerne, og Jesus stiller stormen. Det er et billede på hans egen oplevelse af døden.

Støv er hos Grundtvig efter gammeltestamentlig sprogbrug betegnelse for mennesket i dets forgængelighed. Ved dette forgængelige liv hanger synden i ham.⁶⁹⁾

De to sidste linier er inspireret af Gen. 3,15. Selv om slangen er overvundet, lever den endnu.

Grundtvig var ofte før bevidst om, at han skulle dø. Vi finder flere eksempler på sorg i hans tidligere salmer:⁷⁰⁾

Ak, da må vi vel klage	O, derfor gennem Taaren
Begræde Støvet's Kaar,	Udbryder Glædes-Smil,
Om end den Ædles Dage	Hvor Støvet kun paa Baaren,
Forsølvede hans Haar!	Nedsank for Dødens Pil.

Her ser vi klart, at Grundtvig forstår døden som mere end legemets ophør med at virke. Den er ført ind af Satan som adskillelse fra Gud og næsten.

Vers 3: Nu beder han Jesus om hjælp, og en meget fortrolig tone anslås ved udtrykket "Broder, sød," han minder om, at Jesus er som én af

os. Han ved, hvor grufuld døden er (jvf. Getsemaneberetningen). Hvad udtrykket den bitre død angår, så har Høirup en interessant oplysning: "Hvad nu angår den modsætning, man ofte har villet påpege mellem Grundtvigs ord om den bitre død og de reformatoriske og efterreformatoriske tanker om en *salig* død må jeg først gøre opmærksom på at selve glosen: "den bitre død" hos Grundtvig efter al sandsynlighed er hentet fra - Luther. I den ovennævnte salme "Nun freut euch, lieben Christen gmein" skildres det, hvordan livet er lagt øde for mennesket, der af Djævelen er fanget i dødens fængsel. Da ynkes Gud i evighed og sender sin Søn, idet han siger til ham:

Fahr hin, meins Herzens werte Kron,	Far ned min Søn, og hjælp de smaa,
und sei das Heil dem Armen,	De usle og de arme!
und hilf ihm auf der Sünden Not,	Gjenløs du dem fra Synd og Nød,
erwürg für ihn <i>den bittren Tod</i>	Og slaa ihjel den bitre Død,
und lass ihn mit dir leben.	Lad dem med dig saa leve!

Luther 1523.

Grundtvig 1837.⁷¹⁾

Citat slut. Udtrykket "bitter" om døden stammer altså fra Luther, det er et udtryk, som Grundtvig bruger tit.

Linie 4 er igen et bibelvers, Ps. 103,14, der udtrykker fortrosthed til, at han kender vor forgængelighed og vores gru for den. Billedet med timeglasset er også brugt i efterårssalmen fra 1844 : Og når engang på Herrens bud,

Vort Timeglas udrinder,
En evig Sommer hos vor Gud
I Paradis vi finder.⁷²⁾

Det er, som vi senere skal se, tanker, der har optaget ham i denne periode.

Vers 4: Så kommer der et eskatologisk udsyn. I SV I finder vi et eksempel på Grundtvigs eskatologiske forkyndelse i en hel salme. Det er et håb: Jesus kan komme i herlighed før døden.⁷³⁾ At Grundtvig havde en nærforventning til parousien, der kommer på siden af apostlenes, kan der ikke være tvivl om. I flere af hans kirkesalmer er det klart, at kirken skal blive synlig i herlighed.⁷⁴⁾

De sidste 3 linier udtrykker en vældig iver efter at møde Kristus. Det er inspireret af 1.Tess. 4, 13-16.

Vers 5 : selv om døden skulle komme først, så er der håb endnu. Det har sammenhæng med vers 1,5-6: Jesus kan komme nær i sit Ord som han er hjemme. Det er i løn, skjult for øjet, men ikke for troen, altså ikke synligt som ved parousien. Det er et paradoks, at Jesus under alle omstændigheder vil komme først!

Meget rammende siger Hans Brix, at det er som et mørkerædt barn, der tigger forældrene om at blive.⁷⁵⁾ Han påpeger også noget spøgelsesagtigt over præpositionen "den."

De sidste to linier er bibelsk prægede. Salvning forbindes med lægedom, men siden det er øjet må det også være inspireret af Emmausvandringen⁷⁶⁾ det at skel skal falde fra hans øjne. Da Skel der falder fra Øjet dit,

Du mægter, som Du har ønsket tit
I Paradis at kige!⁷⁷⁾

Du mægter, som du har ønsket tit,
I Paradis at kige!⁷⁷⁾

I nærværende salme nøjes han ikke med at kige, men han ser Guds-Haven. Og det er et materielt Paradis.

Så kommer de tre i 1845 tilføjede vers, som tydeligvis er farvet af krisen i sommeren 1844. Ludwigs fortæller:⁷⁸⁾ "I det tidlige Foraar var han blevet grebet af en svar Anfægtelse. De fleste ville vel tænke, at når en Mand først er over de 60, saa vil hans Sjæleliv være lagt i sin Bane. Det gjaldt ikke her. Han følte sig forskudt af Gud. Det vil næppe være muligt nu i det enkelte at udrede hans Tilstand. Selve skildrer han den Aaret efter i et Digt til Datteren, der havde fulgt ham ud paa Landet, da Sygdommen var paa det højeste:

".....Sindet var sygt,
mit Hoved var ørt, og mit Hjerte var mygt;
...Vanvid mig trued,
og Vennerne grued."

Der laa legemlig Sygdom bagved. Men det aandelige, som laa inderst - ja, der fejler man næppe ved at pege paa den Opdagelse, han havde gjort, at "der var meget Hedskab hos ham endnu." Da han saa bliver syg, føler han sig som et Djævelens Barn, ved at gaa til grunde i Hjertekulde og Hovmod. Thi det siger sig selv, at en Mand, der blev brugt af Gud som han, og som blev sat højt af Mennesker som han og ejede Aandsgaver som han, maatte fristes til Hovmod mere end de fleste.

I denne Vaande oplever han det forunderlige og dejlige, at det, som trøster og hjælper ham, netop er det budskab, som Gud i 1825 har givet ham til Kirketrøst. Han finder hvile i; at han i Daaben er blevet levende indpodet i Kristus. Det var ude hos hans ven, Gunni Busck i Stiftsbjærgby, at det brød igennem, saa han fik fred." Citat slut. Og i en gennemgang af nærværende salme fortæller han:⁷⁹⁾ "I Mellemtiden havde han oplevet at være i den dybeste Sjæleangst og tunge Anfægtelser. Og han havde været "ved Forhængen," havde følt sig baade den aandelige og legemlige Død nær. Det kendes da ogsaa tydeligt i de mange ejendommelige Kvad fra dette og de følgende Aar, hvori de tunge Minder fra hans Kamp Strid giver en dyb Undertone til alt ("Skovhuset i Sælland", "Farvellet", Gravskrifterne over hans Forældre, Søster og ham selv, alle fra 1844; "Til min egen Meta", "Se, Dagene svinde", "Alderdomstrøst" og "Kirkeklokken fra 1845). I denne Nød havde han erfaret, hvorledes Daabspagtens Ord, som han havde faaet naade til at sætte i Lys, var kommet til ham med Trøst og Husvælgelse, fordi det havde bekræftet sig for ham, at i den hjertelige Modtagelse og ærlige Bekendelse af dette Ord, mødte han den levende Frelser selv og hørte hans levende Røst, der vakte Liv af Døde i hans fortvivlede Hjerte. Haabet, det levende Haab, Gudbroderen fra den hellige Daab, havde atter lånt ham Aandens Fjederham, saa han havde kunnet drage paa Snarrejse til "Landet bag Hav" og komme fornyet tilbage. Nu kunde han frimodigere end før tale om, hvad han haabede af Herren til Hjælp overfor den legemlige Død." Citat

slut. Ludwigs har her givet et par gode sammenfatninger af, hvorledes Grundtvig oplevede denne sommer. Det er så baggrunden for de 3 indføjede vers.

Vers 6: Det er en uddybning af bønner om at komme. Han beder om, at han må komme i en af hans kæres skikkelser. Det er et vidnesbyrd om hans datter Meta,⁸⁰⁾ der trøstede ham gennem hans sygdom. Stevns, der ikke er så meget for den psykologiske baggrund, som de andre gør noget ud af, ser mere på den bibelske baggrund:⁸¹⁾ "Ny Testamentes Jøder deler sammen med Romerne Natten i fire Nattevagter: Aften, Midnat, Hanegal og Morgen (Mark. 13,35). Den sidste nattevagt er altsaa den, der indtræder, naar det gryr, og som varer ved til Dagen er tændt. Det er tillige den fjerde Nattevagt. Nu staar der (Matt. 14,24) om Disciplene, der efter Bispisningen af 5000 Mand alene sejler ud over Søen, mens Jesus er blevet i Land: "Skibet var allerede midt på Søen, og led Nød af Bølgerne, thi vinden var imod. Men i den fjerde Nattevagt kom han (Jesus) til dem paa Søen, og da Disciplene saa ham vandre paa Søen, og da Disciplene saa ham vandre paa Søen, Blev de forfærdede, og de skreg af frygt. Men straks talte Jesus til dem og sagde: Værer frimodige, det er mig, frygter ikke." Bibelordenes symbolik i Forbindelsen her er gennemsigtig, Natten bliver til Morgen, det sker i den sidste Nattevagt. Men hvis jeg nu ikke kendte ham, der kom? Hvis han kom sådan, at jeg skreg af frygt, naar jeg saa Ham? Og saa bliver Strofen naturligvis et skrig af frygt: Du maa ikke i den sidste nattevagt komme som til Disciplene. Du skal komme, saa jeg kender dig, i en af mine kæres Dragt. Sæt dig hos mig, ved min side. Tal med mig." Citat slut. Det er en tolkning, der er overvejelse værd, da det er typisk for Grundtvigs bibelbrug i salmerne. I de sidste to linier finder vi en tydelig inspiration fra Johs. 16,16.⁸²⁾

Vers 7: Dette er en indrømmelse: hvordan Frelseren end kommer, saa er det røsten, han kendes på, ligesom disciplene kendte ham, da han sagde: Frygt ikke.⁸³⁾

Virknigen af denne røst står som modsætning til dødens isnende virkning i sidste vers,⁸⁴⁾ for denne røst giver liv.

Vers 8: Nu hedder det ikke mere "kom," han er der. og digteren beder ham fortælle om, hvor rart (gammeldags ord for herlig), der er i Himlen.⁸⁵⁾

Vi finder også i dette vers det typisk johanæiske ordpar, der hos Grundtvig ofte sættes i forbindelse med ånd.

Vers 9: Det er slut verset i begge versioner. Han beder om at få lov til at sove trygt ind i Jesu arme før dødens indtræden. Det malende udtryk "Iistap-Hånd" vakte en del forargelse i samtiden.⁸⁶⁾ Han ville dog ikke ændre det, det var hans helt personlige udtryk for hans oplevelse af døden.

Skønt jeg må som Blomsten visne,
Skønt min Haand og Barm maa isne,
Du, jeg tror, kan det saa mage,
At jeg Døden ei skal smage,
Du betalte Syndens Sold!⁸⁷⁾

2. linie har baggrund i hele Grundtvigs menneskesyn med rod i skabelsesberetningen i Gen. 1-2. Det er ikke sjæl-legemedualisme. Støv hentyder til skabelsen af agerjordens muld,⁸⁸⁾ i sig selv forgængeligt uden ånd. Dette betegner så den livsånde, som Herren blæste i Adams næsebor, uden hvilken Adam kun var støv. Dødskræfterne (synden, Djævelen) er dem, der vil adskille støv og ånd, som Gud har sammenføjet, og det sker ved den fysiske død. Det er opstandelseshåbet, at de atter skal forenes.

Af denne salmegennemgang fremgår det, at døden for Grundtvig er en isnende grufuld ting, og kun i Jesu røst er livet. Men i den næste salme finder vi en mere positiv og glad opstandelsesforventning.

3.3 SOM DUG PÅ SLAGNE ENGE.⁸⁹⁾

Denne salme stammer fra 1864, hvor Grundtvig efterhånden havde nået en høj alder (81 år), og den bærer formelt præg af et langt lysere opfattelse, selv om grundsynet er det samme.

Fra 1959 har vi det sidste brev til Ingemann,⁹⁰⁾ som der her følger et stykke af: "--- for du véd nok, at jo ældre jeg er bleven baade mellem Venner og Fjender med min Kristendom, og des mindre tænker jeg at kunne flytte et hjærteligt Halmstraa, endsige da Bjerge med min Pen; men da du udtrykkelig minder om vort Forhold til "Krybben og Korset" som noget, vi i grunden er enige om, skjønt hver gaar sine Veje, saa maa jeg svare venlig, at det vel skulde være mig ret inderlig kjært, og at jeg længe har tænkt det samme, og indrømmer jo daglig bestemt mere langt mere Frihed paa kristelig Grund, end man siden Apostlenes dage har drømt om; men, siden du ikke blot har ytret Tvivl om et Led i den uforanderlige Kristne Grundlov, men vist, som mig synes, en vis modbydelighed for "Kødets Opstandelse", saa er vi, trods al anden enighed om kristelige Anskuelser og Lærdomme, grunduenige om den kristne Tro, der hel og holden er en Fælles-Tro og Menighedens Tro, som ingen enkelt Kristen kan tage det mindste fra, lægge det mindste til, eller forandre det mindste i.

Vist nok har jeg det Haab, at der ligger en uvitterlig Misforståelse til Grund for dit anstød, som der jo maa, naar du dog vil tro paa den i Kjødet komne og med "Kjød og Ben" opstandne Jesus Kristus, der, trods alle indvendinger, vil give os sit Kjød at æde, for at vi kan leve ved ham, ligesom han lever ved Faderen; men saa længe du lige saa vel protesterer mod "Kjødet" & Troens Ord, som mod Kjødet i vore egne Bøger og Salmer (som der ikke blot altid var en Kjertel, men tit meget værre ting ved), saa længe gaar vi ikke paa den samme "Livets Vej", der jo kun er snæver, fordi den kun er gjort til "Barnet i Betlehem". Citat slut.

Dette citat viser, at Grundtvig tog sit syn på opstandelsen meget

alvorligt, det var lige så centralt for ham som "Korset og Krybben, og det tyder på, at Ingemann fandt det anstødeligt. Men her peger Grundtvig på både inkarnationen og Jesu opstandelse og nadveren for at argumentere for den legemlige opstandelse.

Så året efter kommer 1. udgave af den nærværende salme, men jeg vil i det følgende holde mig til den endelige version fra 1864, som nok er den fuldendte form.

Vers 1: Den første linie i verset er dels hentet fra Ps. 110,3, men også et naturbillede,⁹¹⁾ som er typisk for Grundtvig. Det er denne salme et godt eksempel på i sin helhed.

Hvor vi i forrige salme så dødens gru og bitterhed, og der blev tigget om trøst, så fokuserer denne salme på trøsten. Det livets ord (hvor Jesus er, som han var hjemme) er som dug på slagne enge: det frisker, giver liv på dødslejet, kaldet sottesenge.

Linie 4 siger egentlig, at det giver håb. Det er et lidt mærkeligt udtryk, men ofte finder vi, at digteren ser opad for at få håb.⁹²⁾

Dernæst siger han, at den trøst han får af det, det er førstegrøden. Her finder vi også den tanke, at det evige liv allerede er her og nu, det er i livets ord som en førstegrøde. Og derved er dødens bitterhed forsvundet. Han føler stadigvæk døden som bitter, men bitterheden forsvinder ved livets ord.

Vers 2: Her er solnedgangen et billede på vores død. Han har jo før brugt solopgangen som et billede på Jesu opstandelse, f. eks.:

Som Forårssolen morgenrød,

Stod Jesus op af Gravens Skød,---⁹²⁾

I dette vers er døden betragtet som en hvile. Scharling påviser, at synet på mellemtilstanden ikke er helt klar.⁹³⁾ I nogen salmer virker det som om, vi er hos Gud efter døden, andre steder omtales den som et blund, som vi skal vækkes fra.

Ludwigs har her en interessant notits.⁹³⁾ Det stammer fra det grundtvigske vennemøde 1871 i en tale, han her holdt om "den Mellemtilstand jeg og vi alle nærmer os" hvor der kom nogle lidt uholdbare tanker om, at også de troende døde i mellemtilstanden skulle have et slags legeme, "et saadant legeme som det, hvori Guds Søn aabenbaredes i den gamle Pagt for Abraham." Så stor modvilje havde vores digter mod en legemløs tilværelse.

I de to sidste linier finder vi samme tanke som i forrige gennemgåede salmes første vers: dette at Jesus er hos os i sit ord. Den, der føler det, kan smile over døden. Vi finder noget af den samme tanke i dette:⁹⁴⁾ Med Ordet skabes gode Kår,

For Barne-Kæmper lave,
 Saa de kan le ad Bane-Saar,
 Og springe over Grave.

Her finder vi igen et typisk naturbillede. I den foregående salme så vi, at han opfatter døden som noget isnende koldt. Her sammenligner han døden med de sidste nattetimer, som er de koldeste, hvor legemet gyser. Og det er sommermorgengry: det vil blive en varm dag.

Og morgenstjernen, der lover dag på ny, kan være Kristus i sit ord der trøster og bærer. Og det er med fuld fortrøstning til, at sommerdagen gryr.

Og sådan oplever han altså "det sidste Kuldegys", når han har livets lys med sig. Så kommer der en opstandelse til evigt liv bagefter. Med rette hævder Stevns, at Grundtvig ser igennem graven, som jeg citerede side 11. Selve døden er et kuldegys, men der følger en evig sommer hos vor Gud bagefter.

Grundsynet i denne salme er det samme, men fordi trøsten har hovedvægten, er den præget af glad forventning.

4. AFSLUTNING.

Kort og godt: Grundtvig betragtede ikke døden som noget fredfyldt og en befrier. Den legemlige død var en frugt af den egentlige død, nemlig menneskets adskilthed fra Gud og næsten. Han betragtede Jesu opstandelse som en historisk begivenhed, og forventede en legemlig opstandelse af de troende. Tanken om dette kunne få ham til at betragte døden som en hvile, men den egentlige nærforventning, som han delte med apostlene, er rettet mod parusien og verdensgenfødslen. Denne opfattelse skinner gennem salmerne, hvor døden er fremstillet som iskold og graven som et blund (dog ikke så klart) og den legemlige opstandelse som en evig sommer. Kernen i det er, at det er Gud, der holder mennesket i live, det er fjernt fra enhver form for udødelighedstro.

NOTER.

- 1) Romantikens positive og negative betydning for Grundtvig har C.I. Scharling behandlet udførligt i sin bog "Grundtvig og Romantiken" Kbh. 1947 (fork. CIS.).
- 2) Se CIS. s. 25-29 og Paulus Svendsen: Guldalderdrøm og Udviklings-tro (fork. PS.) s. 112-119.
- 3) PS. s. 125.129-140.
- 4) CIS. s. 25-29.
- 5) Ikke en personlig Gud, romantikerne brugte ofte Gud som symbol og betegnelse på det absolute.
- 6) "Den uendelige Verden er ikke andet end vor skabende Aand selv i uendelige Produktioner og Reproduktioner -- " Philosophische Schriften s. 215, cit. efter CIS. s. 31.
- 7) Udgår.
- 8) Forholdet timeligt-evigt løses dog ved hjælp af Platons idelære: de synlige ting ses som afbilleder af ideerne, de er endelige, urbillederne er uendelige og evige. Menneskets sjæl forstås som urbillede mens legemet er afbilledet.
- 9) Philosophie und Religion 1804, cit. efter CIS. s. 36-37.
- 10) CIS. s. 37.
- 11) PS. s. 129-130.
- 12) Artikel af Scharling i Grundtvig-Studier 1950 (fork. Gr. St.) side 8-9.
- 13) Det ondes problem løser de fleste romantikere ved at sige, at det kommer fra Gud, det absolute. Det var for Schelling en utanke. Han løste det ved at sætte en udvikling i Gud fra egenviljen til universalviljen. Det onde var opstået ved, at egenviljen havde løsresig fra universalviljen.
- 14) CIS. s. 16-19.
- 15) Gr. St. s. 12.
- 16) Henning Høirup: Fra Døden til Livet (fork. HH.) s. 50ff.
- 17) HH. s. 50.
- 18) Efter Anders Malløngs Salmehistorie (fork. AM.) bind VII, s. 110-112.
- 19) Vilhelm Birkedal: Personlige Oplevelser I s. 165, Kbh. 1890, cit. efter AM VII s. 111.
- 20) AM VII s. 111.
- 21) Jvf. Schellings syn på kunstnerens geni nederst s. 1 i opgaven.
- 22) Findes i Oehlenschägers "Poetiske Skrifter I" udgivet af H. Topsøe-

Jensen, Kbh. 1926 (fork. Po. Sk.) s. 177-219.

- 23) Det hedder f. eks. om Maria s. 181:

Fuglesang er hendes Røst,
Himmelblaat hendes Klædebon,
Øiet, som Havet, dunkelblaa ---

Derefter følger et digt om Josef som en gammel træstub, der værner mod storm og sol.

- 24) Et eks.: side 182-183 siger Nødtørftigheden som den onde frister til blomsten ved bækken:

Hvi stander du der,
Ved phantastiske Bæk,
Og skiuler dit Skiær
Bag tornfulde Hæk?
Af Somrens Blik,
I gavmilde Stund,
En sparsom Drik
Her nyder du kun.
Barnagtige Smil!
Hvad nytter I til?
Kom, skynd dig med til!
Jeg dig omskabe vil.
Bliv nærende Korn!
Sug vemod ey sødt,
Af Maanens Horn!
Sligt Liv er dødt.
Faae Marv og Kraft,
I Solens Favn!
Din nærende Saft,
Da virker Gavn.

- 25) AM VII s. 110.

- 26) Po. Sk. s. 191.

- 27) Po. Sk. s. 216.

- 28) Efter AM III s. 284-285.

- 29) Efter Poul Poulsen: Menneskeskæbner i Salmebogen s. 54ff.

- 30) HH. s. 56.

- 31) Valdemar Vedel ser Oehlenschläger som "en protest mod den tidlige melankolske ånd, der herskede herhjemme," Guldalderen i dansk digtning Kbh. 1967 s. 67.

- 32) Efter AM III s. 285. Desuden i Grundtvigs Sang-Værk IV (fork. SV.) nr. 96.

- 33) PS. s. 336 kalder hans religiøsitet for naturfromhed.
- 34) Afsnittet henter stof fra Gr. St. s. 7-57.
- 35) AM III s. 285-287.
- 36) s. 6ff.
- 37) Gen. 2,9; Ap. 22,2.
- 38) I Helge Dahns salmehåndbog citeres der s. 418-419 flg. kommentarer til digtet: "--- dette makværk, der kristeligt set ikke er nogen rettelse værd (Otto Møller)" og til rettelsen "Herre, frelser" citeres A. Bliddal: "Fjerde etage er et stykke kirke, som ganske umotiveret er anbragt ovenpå tre etager, der ikke er i kirkestil. Her er faktisk indført et fremmedelement, som ikke naturligt hører med i den sammenhæng, der forelå. For når man selv medbringer evnen til at flyve op og lande i Paradis, hva skal man så med en frelser?"
- 39) SV I 26,12.
- 40) Dette afsnit bygger på HH. og CIS.
- 41) Udvalgte Skrifter II side 63f. cit. efter CIS. s. 15.
- 42) Dagbogsoptegnelse 8/9 1805 cit. efter HH. s. 18-19.
- 43) SV III 84,2-3.
- 44) SV III 84,4.
- 45) SV III 87,5.
- 46) Med lille å! Helligånden er for Grundtvig den tredje person i treenigheden, selv om han rigtignok så en sammenhæng mellem opvækkelsen af folkeånden og den kristelige ånd, og så Åndens virke.
- 47) SV III 86, 4,5 og 6 kan ses som et spark til romantiken.
- 48) HH. s. 17.
- 49) Cit. efter Gr. St. s. 30.
- 50) Gr. St. s. 29-39.
- 51) Paul Seidelin: Eschatologien i Grundtvigs Salmedigtning, Festskrift til Jens Nørregård Kbh. 1949 s. 254ff.
- 52) Vartovprædikener s. 116. Han har desuden i SV I 217-224 besunget Jesus som dødens overvinder.
- 53) SV IV 154,1.
- 54) PS. 337-351.
- 55) Uffe Hansen: Grundtvigs Salmedigtning (fork. UH.) bind II side 44-45.147ff. og Christian Ludwigs: Salme og Sang (fork. CL.) bind III s. 123-126.
- 56) SV IV 95.
- 57) SV IV 91-94. 96.
- 58) Jvf. DDS 610,2.

- 59) Magnus Stevns: Fra Grundtvigs Salmeværksted (fork. MS.) side 51ff.
- 60) MS. s. 62.
- 61) UH II s. 153; CL. III s. 137-139.
- 62) MS s. 64.
- 63) Eks. PS. 6,6;86,6 og 18,21; 139,8.
- 64) HH. s. 55, citat af Stevns, som jeg ikke kan opspore.
- 65) Jvf. den senere gennemgang af "Som Dug på Slagne Enge."
- 66) SV III 128,4.
- 67) SV I nr. 401,1.
- 68) SV I nr. 26,10-11.
- 69) Mk. 4, 35-41; Mt. 8,23-27; Lk. 8,22-25.
- 70) Jvf. DDS nr. 526,1.
- 71) SV III 84,3 og 5.
- 72) HH. s. 36.
- 73) SV IV 31,8.
- 74) Mt. 25,31.
- 75) SV I 401 er en gendigtning af dette skriftsted.
- 76) Hans Brix: Tønen fra Himlen, Kbh, 1912 s. 168-169.
- 77) Lk. 24.
- 78) SV I 400.
- 79) CL. II s. 84-85.
- 80) CL. III s. 135-136.
- 81) MS. s. 69.
- 82) Vartovprædikener s. 106-110 er en prædiken over denne tekst fra samme forår.
- 83) Mt. 14,27; Mk. 6,50.
- 84) Lignende tanker præger DDS 610, som er fra samme år.
- 85) Inspireret af Johs. 14,2-3.
- 86) HH. s. 59-65 om Grundtvigs front mod det syn og CL III 141.
- 87) SVII 232,11, jvf. DDS 610,2.
- 88) Derfor omtales mennesket også som jørdkæmpen i flere salmer af Grundtvig, eks. fra DDS: 277,9;278,7.
- 89) Festsalmer,8.opl., nr. 9.
- 90) Grundtvig og Ingemann, Brevvexling v. Svend Grundtvig 1882, s. 327.
- 91) Jvf. Carl Koch: Grundtvigske Toner's. 77ff.
- 92) Cit. efter DDS 204,1.
- 93) CL. III s. 142.
- 94) Cit. efter DDS 277,5.

Litteraturliste

	Side antal
Primærkilder.	
N.F.S. Grundtvigs Sang-Værk til den danske Menighed Ny udg.	
I nr. 26. 217-224. 232-234. 299-319. 401-402	32
III nr. 84. 86-87. 127-128. 137. 147. 255-258.	40
IV nr. 15-17. 31. 61-63. 91-97. 167. 303.	21
Poetiske Skrifter V nr. 27 Ved min moders grav.	5
Festsalmer, 8. opl. nr. 184	1
Vartovs-pædikener 1839- 1860 v. Holger Begtrup side 96-100. 106-110. 115-118.	14
Brevveksling Grundtvig-Ingemann v. Svend Grundtvig 1882 brev nr. 146	2
Adam Øehlenächläger.	
Lær mig o skov at visne glad, af Eremitten.	1
Poetiske Skrifter I udg. af H. Topsøe Jensen, Kbh. 1926, side 177-219 Jesu Christi gentagne liv i den årlige natur.	42
Sekundær litteratur.	
Hans Brix: Tonen fra Himlen, Kbh. 1912 s. 166-175	9
Johan Borup: Grundtvigs Stjerne, Kbh. 1912 s. 58. 66-70	5
Uffe Hansen: Grundtvigs Salmedigtning, Kbh. 1951	
I s. 81-85. 165. 33-40 II s. 44-45. 147- 154. 294-300. III 102-111. 163-168.	46
Hennig Højrup: Fra Døden til Livet, 2. opl. Kbh. 1983 s. 11-106	96
Carl Koch: Grundtvigske Toner, Kbh. 1925 s. 77-82.	6
Chr. Ludwigs: Salme og Sang I s. 84. 61. 92-99. II 154-159. III 123-145	36
M. Lambertsen: En Salme af Grundtvig om Døden, Kirke og Folk 1925 s. 409-414	6
Poul Poulsen: Menneskeskæbner i Salmebogen Kbh. 1953, s. 33-36. 54-57.	8
do.: Salmebogen Fortæller, Kbh. 1956, s. 117-119	3
Paul Seidelin: Eschatologien i Grundtvigs Salme- digtning, Festskrift til Jens Nørregård Kbh. 1949, s. 354-277	19
C. I. Scharling: Det eskatologiske hos Grundtvig, Grundtvigstudier 1950 s. 7-57	50
do.: Grundtvig og romantiken, Kbh. 1947, 9-112. 242-256.	221

Magnus Stevns: Fra Grundtvigs Salmeværksted, Kbh. 1950. s. 58-71	14
Paulus Svendsen: Guldalderens og Utviklingstro, Oslo 1940, s. 110-211. 309-374	166
Valdemar Vedel: Guldalderen i Dansk Digtning, Kbh. 1967, s. 13-144.	<u>126</u>
	<u>988</u>

Benyttede hjælpemidler.

Grundtvigs Sang-Værk bind 6, notebind.

Holger Bennidke: Bibelen i Salmebogen.

do.: Salmekonkordans.

Helge Dahn: Salmehåndbog.

Steen Johansen: Bibliografi over Grundtvigs Skrifter I-IV

Anders Malling: Dansk Salmehistorie I-VIII-